

К.А.Аубакирова

From the history of Siberian Cossacks and the national liberation movement of sultans Sarzhan and Kenessary Kassymovs in the work of Georgy Katanayev

The given article deals with the personality of Georgy Katanayev, the researcher of matters concerning the history of Siberian Cossacks. G.Katanayev was the Cossack's officer and he was considered to be an official historian of Siberian Cossacks who wrote a large number of scientific works devoted to the studying of the Cossack's past life. The materials of the State archive of Omsk region of the Russian Federation were studied by the author of the given article. The aspects of relationship of Siberian Cossacks and Kazakhs in the first half of the XIX century during the national liberation movement of Kazakh people under the leadership of descendants of Khan Abylay- sultans Sarzhan and Kenessary in 1824–1836 are considered on their basis. The author provides the list of separate documents concerning the research subject.

References

- 1 Katanayev G.E. *Son of Atbasar land // Severnyi Kazakhstan*, 2005, 12 okt., p. 6.
- 2 Katanayev G.E. *West Siberian Cossacks serviceman and its role in the survey and occupation by Russian from Siberia and Central Asia–Omsk*, 1899, 115 p.; Katanayev G.E. *Officers and ordinary Cossacks our*, Omsk, 1918, 152 p.
- 3 Katanayev G.E. *Kirghiz question in the Siberian Cossack Army*, Omsk: Tipografiya Okruzhnogo shtaba, 1904, 201 p.
- 4 Katanayev G.E. *Short historical survey on the Siberian Cossack Army service from 1582 to 1908*, Omsk: Tipografiya Sibirskogo voennogo okruga, 1908, 67 p.
- 5 *Central State Archives of the Republic of Kazakhstan*, fond 345, opis 1, delo 229, list 8.
- 6 Petrov V.I. *To the question on the social origin of Siberian Cossack (XVIII – the first half of XIX centuries) // Ekonomika, upravlenie i kultura Sibiri XVI–XIX vv.*, Novosibirsk: Nauka, 1965, 366 p.
- 7 *State Archives of Omsk region of Russian Federation*. Fond 366. Lichniy fond G.E. Katanayeva. 493 dd. 1657–1921 gg.

ӘОЖ 327.82 (55)

Б.М.Балаубаева¹, А.Қабдулинова²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы;
²Назарбаев Университеті, Астана (E-mail: a_kabdulinov@mail.ru)

Иранның ядролық бағдарламасы айналасындағы саяси-дипломатиялық күрестер

Мақалада қазіргі заманғы өзекті мәселелердің бірі — Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы саяси-дипломатиялық күрес жаң-жақты қарастырылды. Иран өзінің ядролық бағдарламасы тек бейбіт мақсатқа негізделгенін сендіруде. Алайда батыстық елдер Тегеран жаппай қыру қаруын әзірлеуге ниеттеніп жүр деген күдікті алға тартуда. Авторлар Иранның халықаралық қауымдастық өкілдерімен ядролық бағдарламасына қатысты қарым-қатынастарының даму эволюциясына шолу жасап, Ислам Республикасының АҚШ-пен қарама-қайшы қатынастарына толығырақ тоқталды. Иран ядролық мәселесі айналасындағы қазіргі жағдайды сараптай отырып, Иран ядролық бағдарламасына қатысты «алтылық» мемлекеттер арасында келіссөздер барысында қабылданған тарихи маңызы бар Уақытша келісім жан-жақты зерттелді.

Кілт сөздер: Иран Ислам Республикасы, АҚШ, ЕО, «алтылық» өкілдері, Иран ядролық бағдарламасы, саяси-дипломатиялық күрес, ядролық қаруды таратпау туралы келісім, МАГАТЭ, Кепілдіктер жөніндегі келісім, БҰҰ ҚК, уранды байыту, Иранға қарсы санкциялар, Женевалық жоспар.

Азияның оңтүстік-батысында орналасқан, әлемдегі ең көне мемлекеттердің бірі болып саналатын Иранда 1979 жылғы төңкерістің нәтижесінде монархиялық жүйенің орнына Иран Ислам Республикасы құрылған. Сол кезден бері Иран Ислам Республикасы халықаралық саясаттың «өзекті мәселелерінің» біріне айналды. Бұлай болудың басты себебі — Иранның ұстанған сыртқы саясаты және ядролық қару игеруге құлшыныс жасаушы ретінде халықаралық қауымдастық тарапынан

айыпталуы. Әлемнің алпауыт елдері Иран ядролық әскери қару бағдарламасын дамытып отыр деп күдіктенеді, тіпті, Иранды Ядролық қаруды таратпау туралы келісім ережелерін бұзуда деп айыптайды. Сонымен Иран өзін әлемдік жетекші елдердің мүдделеріне қайшы жұмыс жасайтын, сондай-ақ қазіргі халықаралық қауіпсіздік мәселелерінде, ядролық қаруды таратпау принципіне бойұсынбайтын ел ретінде көрсетісуде.

Халықаралық қауымдастықтың, оның ішінде АҚШ-тың Иран Ислам Республикасын Ядролық қаруды таратпау келісімшарт міндеттерін бұзды деген айыптауы 1980-жылдың соңында айтыла бастаған еді. 2002 жылы Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы жағдай 1974 жылғы МАГАТЭ-мен жасалған Ядролық қауіпсіздік кепілдіктері жөніндегі келісімді бұзу фактілері анықтаудан кейін шиеленісіп, МАГАТЭ шеңберінде Иран ядролық бағдарламасы бойынша іс қозғалған болатын. Сол жылы ядролық отын өндіру бойынша МАГАТЭ құжаттарында көрсетілмеген екі ирандық объектілердің (Натанз бен Арак қалалары жанындағы уранды байыту кешендері) жасанды серікпен суретке түсірілуі Агенттіктің кезекті сапарына себепші болды. 2003 жылдың ақпан айында келген агенттік сарапшылар Иранның атом энергетика саласында «жетістіктерге» жеткенін айтып өтіп, алты үлкен бұзушылықты ашты:

- 1991 жылы Қытайдан табиғи уранды экспорттауы (түрлі формалар мен қоспаларда — 1800 кг);
- импортталған шикізаттың уранды конверсиялаумен байланысты технологиялық үдерістердің сынақтан өткізуі үшін пайдалануы;
- 1999 және 2002 жылдары гексафторидті Р-1 центрифугаларын сынақтан өткізу мақсатында импортталған 1,9 кг уран қолдану, бұл тәжірибелер кезінде байытылған уранның өндірілуі;
- 1999–2000 жылдары 50 кг металл уранның экспортталуы, сонымен қатар 2002–2003 жылдары уранды лазерлік байыту бойынша тәжірибелерде қолдану;
- импортталған табиғи уранды байыту үдерісінде қолданылатын уран фторидтерін өндіруде қолдану;
- Тегеран зерттеу орталығында урандық нысаналардан плутонийді бөліп шығару, сонымен қоса бұл тәжірибелер нәтижесінде ядролық қалдықтарды өндіру.

Оған қоса Иран Агенттікті жаңа ядролық объектілердің құрылуы туралы ақпаратты дер кезінде бермеді деп айыптаған болатын.

Бұл жағдай Иранның Ядролық қаруды таратпау жөніндегі келісім міндеттерін сақтау мен Агенттікпен Кепілдіктер жөніндегі келісімді сақтауы туралы мәселені көтерді. 2003 жылы маусым айындағы Агенттіктің баяндамасында Иран Агенттік алдындағы өз міндеттемелерін жүзеге асырған жоқ деп көрсетілген. Алайда Агенттік АҚШ-тың қысымына қарамастан, Иранның ісін БҰҰ ҚК-ға әзірше бермеуге шешім қабылдады. 19 маусымда Агенттік Иранды толыққанды ынтымақтастыққа шақыратын мәлімдеме қабылдады.

2003 жылдың аяғында Иранның уранды байытудағы әлеуетті мүмкіндіктеріне халықаралық қауымдастықтың түбегейлі көзі жетті. Бұл жағдай МАГАТЭ-мен жүргізілген тексеруден кейін белгілі болды. Дәлірек айтсақ, Натанздағы уранды байыту өндірісінің құрылысы анықталған болатын. Сарапшылардың бағалауы бойынша, бұл құрылымның қуаттылығы жыл сайын үш әскери оқ жасап шығару үшін қаруға арналған уранды өндіруге жеткілікті болады екен. Ирандық ресми тұлғалардың айтуынша, бұл зауыт болашақ АЭС-тарын ядролық жанармаймен қамтамасыз ету мақсатында салынған. Алайда халықаралық сарапшылар оған күдіктене қарауда.

2003 жылы Иранның ядролық бағдарламасының күшейтілуін болдырмау мақсатында Ұлыбритания, Германия мен Франция Иранға бейбіт мақсаттағы ядролық бағдарламаны дамытуда техникалық ынтымақтастықты кеңейтуді ұсынды. Иран өз кезегінде Агенттікпен толыққанды ынтымақтастық жасап, Қосымша протоколды іске асыруға міндет алды. 2003 жылдың 21 қазанында «еуропалық үштік» Иранмен МАГАТЭ Қосымша протоколына қол қою, ядролық технологияларды қолдану мен байытумен байланысты барлық қызметті тоқтату туралы келісімге қол жеткізді. Алайда осыдан кейін «байыту» мағынасында қандай үдерістер сөз етілетінін нақты айқындау бойынша мәселелер туып, тараптар арасында түсініксіздік орын алды. Бұл мәселе 2004 жылдың 15 қарашасында «еуропалық үштік» пен Иран арасында өткізілген Париж келісімдері бойынша Иран уран байыту жұмыстарын тоқтауға міндеттелумен шешілген болды.

Алайда 2005 жылы Иранның билік басына келген М.Ахмадинежад уранды байыту жұмыстарын қайта жаңғыртты. Ұлыбритания, Франция және Германияның Иран ядролық бағдарламасы

айналасындағы дағдарысты шешуге талпыныстары еш нәтиже әкелмеді. Осылайша, 2003 жылдан бастап МАГАТЭ Иранға қатысты 12 қарар, 40 баяндама жарияланғанмен, Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы мәселе әлі де болса шешімін таппай, екі тараптың талаптарын қанағаттыратындай деңгейге жеткен жоқ [1].

Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы саяси-дипломатиялық күресте АҚШ-тың алатын орны ерекше. АҚШ пен Иран 30 жылдан астам уақыт бойы бір-біріне жағымсыз саясат ұстанып отыр. АҚШ Пехлеви кезіндегі Иран ядролық бағдарламасына белсене қатысқан, алайда Ислам революциясынан кейін Иранның сол ядролық бағдарламасы АҚШ-тың сыртқы саясатындағы негізгі мәселелердің біріне айналған.

АҚШ-тың Иранның ядролық менменділігін бейтараптандыру талпыныстары ядролық қаруды таратпауға бағытталған американдық саясатының басты бағыттардың біріне айналды. Бұл саясаттың көп жағдайда ядролық қаруды таратпауға жол бермеу идеясынан гөрі, геосаяси түсініктерге байланысты екенін Пәкістанның Штаттар тарапынан мұндай «қамқоршылықтан» тыс қалудан айқын көруге болады. АҚШ-тың ядролық қаруды таратпау мәселесіндегі іріктеу әдісі жөнінде мәртебелі американдық ғалым, «Бомба Индии» жұмыстың авторы Дж. Перкович былай деп жазады: «Радикалды түрде әкімшілік мүшелерінің көзқарасы бойынша, мәселені ядролық қарудың өзі емес, оны ұстап тұрған «жаман жігіттер» ушықтырады».

Не себептен Иран АҚШ-тың қызығушылығын тудырады? Иран — 80 млн-ға жуық халқы бар, инфрақұрылымы жақсы дамыған және табиғи ресурстарға, әсіресе мұнай мен табиғи газға бай мемлекет. АҚШ-тың Иран мемлекетінің бағытын өзгертуге талпыныстары Американың әскери-өндірістік кешеніне жаңа мүмкіндіктер туғызуы мүмкін. Иран сияқты елмен соғыс американдық бюджетіне триллион долларға түссе де, АҚШ-тың жеңіске жеткен жағдайда әскери-өндірістік кешеніне үлкен пайда әкелуі тіптен мүмкін. Алайда бұл тек қана АҚШ-тың жеңіске жеткен жағдайда. Кері жағдайда, АҚШ президентінің бұрынғы Ұлттық қауіпсіздік жөніндегі кеңесшісі Збигнев Бжезинский мәлімдегендей: «Иранмен болатын ықтимал соғыстың салдары АҚШ-ты апатқа әкелуі әбден мүмкін» [2].

АҚШ тарапынан Иранға деген қызығушылығының тағы бір себебі — «Жаңа американдық ғасыр» жобасы аясында Қытайды екінші алып державаға айналуын болдырмау мәселесіне байланысты. Таяу Шығыс, дәлірек айтсақ аймақтың мұнайы бұл мәселені шешуде маңызды рөл атқарады. Бүгінде Қытай өзінің мұнайда мұқтаждығын Таяу Шығыс аймағынан импорт арқасында қанағаттандырады. Қытай қазақстандық және ресейлік қайнар көздер арқылы көмірсутек импортын әртараптандыруға талпынса да, оның таяушығыстық мұнайдан толық тәуелсіз болатынына сену мүмкін емес. АҚШ аймақтағы Қытайдың негізгі тәуелсіз қамтамасыз етушісі — Иранды «басу» саясатын жүзеге асыруды жөн көреді. Иран мұнай-газ секторына бақылау жасау бүкіл таяушығыстық мұнай ағымдарын басқаруға мүмкіндік беретіні анық.

Джордж Буш-кіші президент кезінде (2001–2009), әсіресе Иранда Махмуд Ахмадинежадтың билікке келгеннен соң екі ел арасындағы қатынастар шиеленісе түсті. АҚШ экс-президенті Дж.Буш Пентагонның жаңа доктринасы бойынша АҚШ-қа агрессия актісін жасаған кез келген мемлекетке ядролық қару қолдануға дайын екендігін жариялады. Бұл Иран немесе Ирак сияқты ядролық емес мемлекеттерге де байланысты еді.

2002 жылдың қыркүйек айында жарияланған АҚШ-тың «Ұлттық қауіпсіздік стратегиясында» «аласталған елдер» деген ұғым қабылданды [3]. Бұндай елдер тізіміне Иранның қосылуы еш таңқалдырмайды. Сонымен қатар 2002 жылы 29 қаңтар күні Джордж Буш-кіші өзінің жыл сайынғы Конгреске Жолдауында «зұлымдық ошағы» елдерінің қатарына Иранды қосты.

Барак Обаманың билікке келуінен кейін Дж.Буш-кішінің Иранға деген сыртқы саясатынан толығымен бас тартылмаса да, көп бөлігі қайта қарастырылып, өзгертілді. Өзінің президенттік қызметіне кірісуіне бір аптадай уақыт қалғанда, америкалық жаңа Президент Иранның ядролық бағдарламасын дамыту мәселесін бейбіт түрде шешуді ұсынған болатын. Ең басты таңқалдырған нәрсе, Барак Обама өзінің Иранға қатысты америкалық саясатын өзгертіп, Иранмен тікелей сұхбатты бастауға дайын екендігін айтты.

Алайда өзінің жағымды «уәделеріне» қарамастан, 2009 жылы 1 мамырда АҚШ-тың Мемлекеттік Департаментінің жыл сайынғы баяндамасында Иранның лаңкестіктің ең белсенді демеушісі болып қала беретіндігі аталды [4].

Иранды өз райынан қайтару мақсатында АҚШ 1995 жылдан бері Иран энергетикасына инвестициялар жасаған бірқатар ирандық азаматтар мен компанияларға біржақты тәртіпте

санкциялар қабылдай бастаған болатын. Олардың барлығына АҚШ-тан несие мен инвестиция алуға тыйым салынған болатын. Бұл санкциялар жыл сайын ұзартылуда. Осылайша 2013 жылдың наурыз айында АҚШ Президенті Барак Обама санкцияларды ұзарту жөніндегі өкімге қол қойды. Санкциялар ұзартылуының басты себебін Барак Обама «Иран үкіметінің саясаты АҚШ-тың аймақтағы мүдделеріне қайшы келіп, АҚШ-тың ұлттық қауіпсіздігі, сыртқы саясаты мен экономикасына қауіп туғызуды жалғастыруда» деп, өкім мәтінінде айқындап берді [5]. Бұдан бөлек 2005 жылы Иранның атом энергиясы жөніндегі Ұйымға қарсы, бірқатар шетел компаниялар мен ұйымдарға, 2006 жылы Иран өндірістік «Санам» тобына қарсы санкциялар енгізілді. 2007 жылы Bank Melli, Bank Mellat and Bank Saderat қарсы санкциялар қабылдады. 2008 жылы АҚШ Сенатының қаржылық комитеті Иранға қарсы жаңа санкцияларды бекітті. Олар, негізінен, мұнай өндіру мен мұнай өңдеу саласындағы компанияларға, ядролық технологиялармен айналысатын фирмаларға қарсы бағытталды. Сонымен қатар Иран кілемдері 2009 жылы АҚШ біржақты негізде Иран энергетикасына 20 млн долл. инвестициялаған және Иранға мұнай өңдеу тауарларын экспорттайтын тұлғалары мен компанияларға қарсы санкцияларды енгізді. 2010 жылдың басында Вашингтон телекоммуникациялар, қаржы мен энергетика саласында қызмет ететін бірқатар Иран фирмаларына қосымша санкциялар енгізуге дайын екенін жария етті [6]. 2010 жылдың 9 маусымында БҰҰ ҚК дауыстың көпшілігімен (15-тен 12-уі — Бразилия, Түркия мен Ливаннан басқа) санкциялар қабылданып, олар банкаралық аударымдар, сыртқы экономикалық операцияларды, теңіз тасымалын бақылау, Иранға қару-жарақтың кейбір түрлерін сатуға тыйым, АҚШ тізімі негізінде белгілі бір тұлғалар мен компаниялардың активтерін байлап қоюды қамтыған. 2010 жылдың 26 шілдеде Еуропалық одақ мүшелері Иранға қарсы санкцияларды мақұлдап, 27 шілдеде оларды күшейтті: ЕО-ға келуге тыйым салынып, визалық шектеулер қоя отырып, Иран мұнай-газ секторына инвестициялар құюды тоқтатты. Осылайша АҚШ және оның жақтастары Иран өзінің уран бағдарламасын тоқтатуға міндетті деп санайды. Олардың пікірінше, Тегеран Келісімнің 4-бабынан шығатын елдің құқықтарын Келісімнің басқа барлық ережелерін сақтаған жағдайда ғана жүзеге асыра алады. Вашингтон Иран бағдарламасын заңсыз деп тану мақсатында қатаң халықаралық күш қолданудан да бас тартпайтын көрінеді.

Иран қашанда өзінің ядролық бағдарламасы тек бейбіт мақсатқа бағытталғанын айтып жатады. Алайда сөзі ісімен үйлеспейтін Иран билігі 2010 жылы Иран ғалымдары уранды 3,5%-ға шейін байытуға қол жеткізіп, бұл жетістіктің негізінде өзін «ядролық мемлекет» деп жариялады [7].

Иранның ымырасыз сөздері мен іс-әрекеттері Батыс жағынан қатаң кереғарлықты тудырды. Қажет құжаттаманың дер кезінде өткізілмеуі, халықаралық тексерушілердің кіру рұқсатына байланысты мәселелер, қатаң риторика басқа державаларды 2006 жылы Иран мәселесін Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің (ҚК) қарауына берумен келісуге мәжбүр етті. Сонда да Иран басшылығы келіспеушілігін танытты, соның салдарынан ҚК Тегераннан Агенттікпен мәселелерін шешуді және уранды байыту бойынша бағдарламаны тоқтатуды талап ететін бірқатар қарарлар (1696 (2006), 1835 (2008)) және төрт санкциялық қарарлар қабылдады:

- 1737 (2006) — БҰҰ ҚК БҰҰ мүше елдерге Иранға ядролық пен зымырандық бағдарламаларда қолданыла алатын материалдар мен технологияларды ұсынуға тыйым салды. Ирандық маңызы зор ондаған компаниялар мен осы бағдарламаларға қатысы бар 12 тұлғалардың активтерін «мұздатты»;
- 1747 (2007) — Иран қаруын экспорттауға тыйым салу және 28 тұлға мен ұйымдардың активтерін «мұздату». Иранға қаруды сатуды және Иран үкіметі үшін ссуда мен гранттар ұсынуды шектеу;
- 1803 (2008) — азаматтық та, әскери де мақсаттарда қолданыла алатын тауарлардың саудасына тыйым салу. Қару контрабандасында күдікті ұшақтар мен кемелерді тексерістен өткізу. Melli және Saderat иран банктерінің қаржылық мониторингі. 12 компания мен 13 жеке тұлғалардың активтерін «мұздату»;
- 1929 (2010) — ядролық қаруды жеткізуге мүмкіндігі бар Иран баллистикалық зымырандардың өндірісімен байланысты, сонымен қатар уран өндіру мен ауыр қаруларға ие болу сияқты қызметке тыйым салу. Иран ядролық бағдарламасымен байланысы бар иран банктерімен қаржылық операцияларды тоқтату. Иран ядролық бағдарламасына қатысы бар 40 иран компаниялары мен ұйымдардың, елдің 40 азаматтарына қарсы санкция қабылдады [8].

Иран БҰҰ бұл қарарларын қабылдамай, елге салынған санкциялар заңсыз деп таныған болатын. Иранның мұндай жауапсыздығы БҰҰ тарапынан Тегеранға одан да қатаң санкциялар салуға негіз болды.

Батыс пен Иран арасындағы дауды жаңа белеске көтерген бұл емес — МАГАТЭ-нің 2011 жылы жариялаған аты шулы баяндамасы [9]. Қарашаның 8-і күні МАГАТЭ жариялаған 25 беттен тұратын ресми баяндамасында Иран 2003 жылдан бері ядролық қару жасауға бағытталған жұмыстар жүргізген деген қорытындыға келген еді. Әсіресе 2008–2009 жылдары Иран ғалымдары ядролық оқтұмсық жасауға ден қойған. Қазір де сол жолдан тайынбай отыр. Тіпті, компьютер арқылы жобаларын сызып, жерасты сынақ алаңдарын да даярлаған. Осыдан кейін Батыс елдері Иранға қарсы санкциялар күшейтетінін жариялаған.

Бірақ Иран Ислам Республикасының президенті Махмұд Ахмадинежад өз еліне тағылған кінәні негізсіз деп жариялады. Оның ойынша, МАГАТЭ қазіргі директоры Юкио Аmano — «Американың қолбаласы» болғандықтан, халықаралық қауымдастықтың емес, Вашингтонның сөзін сөйлеуге мәжбүр. Ахмадинежад не десе де, бұл майданда басымдық Иран жағында емес. Мемлекеттің уран өңдеуін тоқтату мақсатында кейінгі жылдары Тегеранға қарсы қабылданған санкциялар саны жылдан жылға өсіп келді [10].

Жауап ретінде Иран шығанақтағы мұнай қоры сақталған, әлемнің мұнай жеткізуінің 40 %-на тиесілі Ормуз бұғазында онкүндік әскери теңіз жаттығуларын өткізген болатын. Иран билігі, егер Батыс елдері Иранды мұнай секторына қарсы санкцияларымен қорқыта беретін болса, Ормуз бұғазын жауып тастайтындығын бірнеше рет қайталады. «Ормуз бұғазын жабу — бір стакан су ішкеннен оңай». Бұл — Иран Әскери теңіз күштерінің қолбасшысы, адмирал Хабиболла Сайяридің Вашингтонға жасаған ескертуі.

Ақ үй өз кезегінде Тегеран Ормуз бұғазын жауып тастайтын болса, Вашингтон ашық әскери күш қолданатынын жария етті.

АҚШ Сенаты бірауыздан Иранға қарсы санкция жөніндегі заң жобасын қабылдап, оған сәйкес, АҚШ-тағы шетелдік банктер ирандық Орталық банкпен іскерлік байланыстары үшін айыппұл төлейтін болады.

Еуроодақ басшыларының шешімімен 2012 жылдың 1 шілдесінен бастап ЕО барлық елдері Иранның кез келген энерготасушы экспортынан бас тартты. Алайда ЕО басшылары өзінің алдына қойған Иранның қаржылық секторын әлсірету мақсатына қол жеткізуі екіталай, себебі американдық және еуропалық тұтынушыларынан айырылған Иран өзінің Үндістан, Қытай мен Оңтүстік Корея сияқты тұтынушыларын сақтап қалды. Екіншіден, Иранның экономикалық блокадалау ел басшылығын ядролық саладағы зерттеуден бас тартуға мәжбүрлей алмады.

Тығырыққа тірелген Иран ядролық бағдарламасын реттеудегі жаңа кезең 2013 жылы Иран Ислам Республикасының билігіне Хасан Роухани тағайындалуымен басталғандай көрінеді. Тамыз айында Президент лауазымына тағайындалған Хасан Роухани Тегеранның ядролық бағдарламасына қатысты мәселені жарты не бір жыл ішінде шешуге уәде берген болатын. Сөзінде тұрған Иран Президенті елдің ядролық бағдарламасы бойынша келіссөздерді жаңғыртуға дайындығын білдіріп, белсенді келіссөздер жүргізу барысында 2013 жылдың қараша айында Женева қаласында өткен кездесу нәтижесінде тарихи маңызы бар Уақытша келісім жасауға шешім қабылдады [11]. Аталмыш Келісімнің Иран ядролық бағдарламасын реттеудегі рөлі зор — осы уақытқа дейін тараптардың ядролық мәселені бір нүктеден жылжыту талпыныстары еш нәтиже бермеген болатын. Келісімге сәйкес, Иран уранды байытуды азайтуға, ядролық бағдарламасын МАГАТЭ-нің қатаң бақылауында дамытуға міндет алады. Оған қоса, Иран ядролық бағдарламасы 6 айға тоқтатылды, яғни Иран жаңа центрифугаларды орнатудан және уранды байыту бойынша жаңа объектілерді салудан бас тартуға, уранды 5 %-ға дейін ғана байытуға келісті.

Аталмыш келісім Иран Ислам Республикасының сындарлы саясатының жемісі деп айтсақ, қателеспейміз. Иран басшылығы бағыт алған жаңа стратегиясының арқасында өз мәртебесін ұлғайтып, әлем саясатының дегдарлы мүшесіне айналды. Хасан Роухани берген сұхбаттардың бірінде «Біздің басты мақсатымыз — өзіміздің бейбіт ядролық бағдарламасын халықаралық ережелерге сай үйлестіріп, халықаралық қауымдастық тарапынан алаңдаушылықты жою. Бүгінгі таңда біз келіссөздер нәтижелеріне қанағат болып, екі тарап арасындағы қайшылықтар көп ұзамай толығымен жойылады деп үміттенеміз» деп ашық жария еткен болатын [12].

Тараптардың жеткен тағы бір жетістігі — Иран Келісімге сәйкес теория жүзінде қаруға қажетті плутонийді жасап шығаруға болатын Арақтағы ауыр су реакторын салуды тоқтатуға келісті.

Женевалық жоспарға негізделген құжатта Иранның ядролық нысандарында мониторинг қалай жүргізілу керектігіне дейін көрсетілген. Келісімге сай, халықаралық қауымдастық өз кезегінде Тегеранға салынған экономикалық санкцияларды жұмсартуға, жаңа санкцияларды енгізбеуге және Иранның бейбіт атом өндіру құқығын мойындауға міндеттеме алған болатын.

Уақытша келісім 2014 жылдың 20 қаңтарында күшіне еніп, алты айдан соң аяқталады. Бұл алты ай ішінде Иран мен алты ел бұдан да ірі келісім жасасу мақсатында келіссөздерді ай сайын өткізбек. Осылайша жарты жылдан соң тараптар жаңа тұрақты келісімге қол қояды деп күтілуде.

Қазіргі таңда Иран Уақытша келісімге сәйкес өз міндеттемелерін орындауда. Женева Келісімінің міндеттемелері бұлжытпай орындалу үдерісі тараптар арасында біршама сенім ахуалын туғызды. Ал сенім, өз кезегінде, өзара келісімге келу жолындағы бірден бір құралы. Иран Президенті Ислам революциясының 35 жылдығына орай ұйымдастырылған мерейтойда «Алтылықпен» келіссөз өткізу барысында Иран араздыққа еш ұмтылмайтынын көрсеткіміз келеді... Иран халықаралық уағдаластықтарды қолдайды... Еуропалық мемлекеттер ынтымақтасуға ниетін шын білдірсе, Иран тарапынан нәтижелі қадамдарды көре алады» деп Тегеранның ұстанымын қайталап жария етті [13].

Дегенмен, тараптар арасындағы диалог оңай болмайтыны анық. Келісімге қарамастан, АҚШ пен Иран арасындағы қатынастар әлі де шиеленіскен жағдайда. Иранға қатысты АҚШ санкцияларының жұмсартуы Иран экономикасының қалпына келуіне мүмкіндік бермейді. Оған қоса, 2013 жылдың желтоқсан мен 2014 жылдың ақпан айында АҚШ-тың Иранға санкцияларды аттап өтуге қол ұшын берген бірқатар компаниялар мен жеке тұлғаларға қарсы жаңа санкциялар пакетін қабылдауы келіссөздер барысын баяулатуы әбден мүмкін. Израиль үкіметі өз кезегінде аталған келісім бүкіл әлемге қауіп төндіріп тұрғанын мегзеді. Израиль премьер-министрі Биньямин Нетаньяхудың айтуынша, ядролық бағдарламаны уақытша ғана тоқтатып отырған Иран қыруар ақшаға кенеледі, бірақ есесіне ештеңе де қайтара алмайды.

Соған орай, жаңа саяси жағдайларға қатысты батыс елдері мен Иран Ислам Республикасы арасындағы келіссөздер елдің ядролық бағдарламасының қауіпін жоя ма деген ой көпшілікті мазаландыратындығы айқын.

Әдебиеттер тізімі

- 1 IAEA Resolutions // International Atomic Energy Agency. [ЭР]. Access mode: http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaearan/iaea_resolutions.shtml
- 2 Балаубаева Б. М., Кабдулинова А. Иран ядролық бағдарламасы: АҚШ мемлекетімен қарама-қайшылықтары // ҚазҰУ хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. — Алматы, 2012. — № 2 (58). — 47–53-б.
- 3 Стратегия национальной безопасности США — 2002 // Российский правовой портал. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://constitutions.ru/archives/5292>
- 4 Буш продлил действие «чрезвычайного положения» в отношении с Ираном еще на год // Новости NEWSru.com. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://palm.newsru.com/world/12nov2008/iran.html> (дата публикации 12.11.2008)
- 5 Санкции США против Ирана отметили своё совершеннолетие // Вестн. Кавказа. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.vestikavkaza.ru/news/Sanktsii-SSHA-protiv-Irana-otmetili-svoe-sovershennoletie.html> (дата публикации 13.03.2013)
- 6 Сажин В.И. Иран: декабрь 2009 г. Военно-политическая ситуация // Институт Ближнего Востока. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/27-01-10c.htm>
- 7 Давар А. Иран во внешней политике США: ядерный фактор // Вестн. КазНУ. Сер. междунар. отношения и междунар. право. — 2012. — № 2 (58). — С. 54–59.
- 8 Резолюции Совета Безопасности ООН // Комитет Совета Безопасности ООН. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.un.org/russian/sc/committees/1737/resolutions.shtml>
- 9 Осуществление Соглашения о гарантиях в связи с ДНЯО и соответствующих положений резолюций Совета Безопасности Организации Объединенных Наций в Исламской Республике Иран. Резолюция, принятая Советом управляющих 18 ноября 2011 года. // МАГАТЭ. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2011/Russian/gov2011-69_rus.pdf
- 10 Иран ядролық қару тартпау келісімінен шығуы мүмкін // Азаттық Радиосы. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://origin-kz.azattyq.org/content/news/1163261.html>
- 11 Иран в 2013 году сократил продажу нефти на 15 % // Международное Информационное Агентство. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.inform.kz/rus/article/2626753> (дата публикации 31.01.2014)
- 12 Иран и страны-посредники спорят о судьбе ядерного реактора // Финансово-аналитический бизнес-портал. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://livda.ru/news/politics/world/iran-i-strany-posredniki-sporyat-o-sudbe-yadernogo-reaktora-0367> (дата публикации 20.03.2014)
- 13 Хасан Роухани. Иран выстоит против любого агрессора // Информационное телеграфное агентство России. [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/955693> (дата публикации 11.02.2014)

Б.М.Балаубаева, А.Кабдулинова

Политико-дипломатическая борьба вокруг Иранской ядерной программы

В статье проанализирована политико-дипломатическая борьба вокруг Исламской Республики Иран в связи с актуальностью проблемы Иранской ядерной программы. Выделены точка зрения Ирана в том, что его ядерная программа носит исключительно мирный характер, западных стран — что Тегеран ведет разработку ядерного оружия. Авторами сделан обзор эволюции изменения политики международного сообщества в отношении Ирана в контексте ядерной программы, акцентируя внимание на противоречивых отношениях США и Ирана. Представлена в статье и нынешняя ситуация вокруг иранской ядерной проблемы, а также подробно рассмотрено исторически значимое Временное соглашение по Иранской ядерной программе, заключенное между странами «шестерки» и Республикой Иран.

B.M.Balaubayeva, A.Kabdulinova

Political and diplomatic struggle over Iran's nuclear program

The article is devoted to the Iranian nuclear program — one of ongoing problems in international relations. Iran insists that its nuclear program is for peaceful purposes only, while many Western countries have repeatedly suspect Tehran in developing nuclear weapons. Authors analyze the political and diplomatic struggle over the Iranian nuclear issue, focusing on contradictions between the U.S. and Iran. The authors make an overview of the evolution of policy changes of the international community in the context of Iran's nuclear program. In addition, authors analyze current situation over the Iranian nuclear issue, and examine in detail the historically significant Interim Agreement on the Iranian nuclear program.

References

- 1 IAEA Resolutions // International Atomic Energy Agency. [ER]. Access mode: http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaea/iran/iaea_resolutions.shtml
- 2 Balaubayeva B.M., Kabdulinova A. *KazNU Bull. International Relations and International Law series*, Almaty, 2012, 2 (58), p. 47–53.
- 3 USA. *National Security Strategy 2002* // Russian Legal Portal. [ER]. Access mode: <http://constitutions.ru/archives/5292>
- 4 *Bush extended the «a state of emergency» in relations with Iran one more year* // NEWSru.com. [ER]. Access mode: <http://palm.newsru.com/world/12nov2008/iran.html> (publ. on 12.11.2008)
- 5 *USA sanctions against Iran celebrated their adulthood* // Bull. of the Caucasus. [ER]. Access mode: <http://www.vestikavkaza.ru/news/Sanktsii-SSHA-protiv-Irana-otmetili-svoye-sovershennoletie.html> (published on 13.03.2013)
- 6 Sazhin V.I. *Iran: December 2009. Military-political situation* // Institute for Middle East. [ER]. Access mode: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/27-01-10c.htm>
- 7 Davar A. *KazNU Bull. International Relations and International Law series*, Almaty, 2012, 2 (58), p. 54–59.
- 8 *UN Security Council Resolutions* // UN Security Council Committee. [ER]. Access mode: <http://www.un.org/russian/sc/committees/1737/resolutions.shtml>
- 9 *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions, the United Nations in the Islamic Republic of Iran. Resolution adopted by the Board of Governors 18 November 2011* // IAEA. [ER]. Access mode: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2011/Russian/gov2011-69_rus.pdf
- 10 *Iran may quit nuclear non-proliferation treaty* // Azattyk Radio. [ER]. Access mode: <http://origin.kz.azattyq.org/content/news/1163261.html>
- 11 *Iran in 2013 has reduced the sale of oil by 15 %* // International News Agency. [ER]. Access mode: <http://www.inform.kz/rus/article/2626753> (published on 31.01.2014)
- 12 *Iran and intermediary countries argue about the fate of the nuclear reactor* // Financial and analytical Business Portal. [ER]. Access mode: <http://livda.ru/news/politics/world/iran-i-strany-posredniki-sporyat-o-sudbe-yadernogo-reaktora-0367> (publ. on 20.03.2014)
- 13 Hassan Rouhani. *Iran will stand against any aggressor* // Information Telegraph Agency of Russia. [ER]. Access mode: <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/955693> (publ. on 20.03.2014)